

POLITICA URBANĂ A ÎMPĂRATULUI HADRIAN LA DUNĂREA DE JOS

CONSTANTIN C. PETOLESCU*

Pacea instaurată de împăratul Traian la granița romană de la Dunărea de jos, prin crearea provinciei Dacia, a fost grav amenințată îndată după moartea acestuia (9 august 117). Autorii tulburărilor au fost iarăși sarmații, în primul rând iazigii cuibăriți în pusta pannonică. Împăratul Hadrian, abia urcat pe tron, a stat chiar un moment în cumpănă: să mențină această provincie sau s-o abandoneze; Eutropius (istoric roman din secolul al IV-lea) arată că, după abandonarea Assyriei (= Mesopotamiei), Hadrian a vrut să facă același lucru cu Dacia, dar l-au oprit de la aceasta prietenii (*idem de Dacia facere amici deterruerunt*), de teamă că prea mulți cetățeni romani ar fi căzut în mâna barbarilor (VIII, 6, 1-2). Întărit în gândul de a rezista, împăratul a luat măsuri energice pentru a face față situației (Hist. Aug., *Hadr.*, 6, 6): *audito dein tumultu Sarmatarum et Roxalanorum praemis exercitibus Moesiā petit* („auzind de răscoala sarmaților și roxolanilor, fiind trimise înainte armatele, a venit în Moesia”).

Împăratul Hadrian cunoștea bine zona dunăreană, din anii tinereții. Din biografia sa din *Historia Augusta* (*Hadr.*, 2, 2-5) și dintr-o inscripție onorifică de la Atena¹, aflăm că parcursese trei tribunate militare: în legiunea *II Adiutrix* (la Aquincum, în Pannonia), apoi în legiunea *V Macedonica* (la Oescus, în Moesia Inferior), după care a fost transferat în legiunea *XXII Primigenia* (la Mogontiacum, în Germania Superior). În cursul primului război dacic l-a însoțit pe împăratul Traian în Dacia, în calitate de *quaestor* și *comes*; în 105 primea pretura și concomitent (*eodemque tempore*) comanda legiunii *I Minervia* (adusă din Germania Inferior), în fruntea căreia a participat la cel de-al doilea război dacic. Pentru faptele sale de arme, a fost decorat în două rânduri de împăratul Traian (*donis militaribus ab eo donatus bis*), deci la sfârșitul fiecăruia din cele două războaie dacice. Apoi a primit guvernarea provinciei Pannonia Inferior (106-108)², în care calitate a purtat un război cu sarmații iazigi. Mai târziu, l-a însoțit pe Traian în războiul cu parții, exercitând un înalt comandament militar, apoi (la începutul anului 117) a primit guvernarea provinciei Syria.

* Facultatea de Istorie, Universitatea din București.

¹ CIL, III, 550 (= ILS, 308; IDRE, II, 365). Toate informațiile biografice despre împăratul Hadrian: PIR², A 184. Vezi și articolul nostru *Împăratul Traian și casa sa domnioară*, în „Oltenia. Studii și comunicări”, *Arheologie - Istorie*, 14, 2002-2003, p. 47-51.

² B. E. Thomasson, *Laterculi praesidium*, Göteborg 1984, col. 111, nr. 1.

În marșul său spre Moesia, noul împărat a fost însoțit, fără îndoială, de un vechi prieten, din perioada când servise ca tribun militar la Aquincum: este vorba de fostul centurion *Q. Marcus Turbo Fronto Publicius Severus*, și el un participant la războaiele cu dacii și parții³; după care fusese însărcinat, probabil încă de Traian, cu restabilirea ordinii tulburate în diferite regiuni ale Imperiului (Cyrenaica, Mauretania).

Abia ajuns în zona de conflict, pentru a întări siguranța *limes*-ului dunărean, împăratul Hadrian (stăpânit poate, încă, de gândul de a părăsi această provincie) ia decizia de a retrage din Dacia legiunile *I Adiutrix* (stabilită de acum înainte la Brigetio, în Pannonia Superior) și *III Flavia* (revenită la Singidunum, în Moesia Superior). De asemenea, încredințează comanda operațiunilor militare lui *Q. Marcus Turbo*, cum aflăm din *Historia Augusta* (*Hadr. 6,7*): *Marcium Turbonem post Mauretanium praefecturae infulis ornatum Pannoniae Daciaeque ad tempus praefecit*; de fapt (în realitate), primul comandament al lui Turbo a fost asupra trupelor din Pannonia Inferioară, în vederea luptelor cu iazigii. Pe de altă parte, cu roxolanii – cealaltă ramură a sarmaților, aflați la răsărit de Dacia –, Hadrian încheie pace, consimțind la mărirea subsidiilor (*Hist. Aug. Hadr. 6,8: cum rege Roxalanorum qui de imminutis stipendiis quaerebatur, cognitio negotio, pacem composuit*); totodată, Imperiul renunță la prezența militară în Muntenia.

În tot acest timp, împăratul a rămas se pare în Moesia Superior, avându-și probabil cartierul la Singidunum (Belgradul de astăzi), de unde a urmărit desfășurarea operațiunilor contra iazygilor. Cu acest prilej, va fi luat decizia de a ridica aglomerările urbane de lângă castrule legionare de la Singidunum și Viminacium la rang de orașe.

Astfel, mai multe inscripții atestă un *municipium Aelium Vim(inacium)*⁴; gentiliciul imperial provine de la numele (*P. Aelius Hadrianus*) purtat înainte de domnie⁵. Se consideră însă că nu *canabae*-le înfiripate pe lângă castrul legiunii *VII Claudia* au fost ridicate la rangul de *municipium*, ci așezarea civilă indigenă, independentă de castru. Se invocă în acest sens o inscripție din care aflăm că împărații Septimiu Sever și Caracalla *can[ab]as refecerunt leg(ionis) VII / Cl(audiae) [A]nt(onianae) p(lae) f(idelis)*⁶, din care ar rezultă că acestea (*canabele*) existau

³ Despre *Q. Marcus Turbo*, bibliografia esențială: PIR² (1984), M 249 (Leiva Petersen); C. C. Petolescu, în „Dacia” (N. S.), 37, 1993, p. 285-290 (aici discuția în legătură cu inscripția fragmentară de la Tibur: CIL, XIV, 4243 = *Inscriptiones Italiae*, IV/1², 150 = IDRE, I, 114); I. Piso, ZPE, 150, 2004, p. 270-280.

⁴ IMS, II, 3, 22, 26, 56, 72-79, 81, 110, 294, 308 (vezi și introducerea la acest volum, p. 56 și urm.); Brigitte Galsterer-Kröl, *Untersuchungen zu den Beinamen der Städte des Imperium Romanum*, în „Epigraphische Studien”, 9, Bonn, 1972, p. 124, nr. 351.

⁵ După Th. Mommsen (*Ges. Sch.*, VI, 200; apud ISM, II, introduce), titlul *Aelium* s-ar referi și la municipiile create de Antoninus Pius; această părere a fost contestată de O. Bohn (în „Germania”, 10, 1926, p. 33, nota 30) și H.-G. Pflaum (ZPE, 17, 1975, p. 260-262).

⁶ CIL, III, 14509 (= ILS, 9105; IMS, II, 55). Vezi: Miroslava Mirković, IMS, II, p. 47, notele 9-10 (“L’opinion, répandue dans l’historiographie de la fin du XIXe et du début du XXe siècle, selon laquelle ces agglomérations seraient les noyaux des futures cités romaines, est à peu près généralement abandonnée et l’on considère actuellement que les *canabae* et les cités pouvaient exister parallèlement. L’une des preuves principales en faveur de cette thèse serait, selon O. Bohn, l’inscription de Viminacium 55, où l’on parle de la reconstruction des *canabae* à l’époque de Septime Sévère et de Caracalla, à une époque où la cité existait déjà. Ce qui signifie que le rang de *municipe* n’était pas accordé aux *canabae*, mais à l’agglomération indigène”). De aceeași părere este și Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Inferior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a III-a Flavia*, Cluj, 1983, p. 52.

paralel cu municipiul; în realitate, inscripția citată se referă la reconstrucția barăcilor militare ale castrului la începutul secolului al III-lea.

În ceea ce privește Singidunum, inscripțiile nu precizează data când a fost ridicat la rangul de *municipium*⁷. Doar într-o inscripție (de la Aquincum, Pannonia Inferior) apare un *dec(urio) col(oniae) S[e]pt(imiae) Aq(uinci) item dec(urio) m(unicipii) Sing(iduni)*⁸ - ceea ce reprezintă un *terminus ante quem* pentru crearea acestuia; se crede însă că evenimentul a avut loc tot pe timpul lui Hadrian.

Ulterior, poate abia pe timpul lui Gordian III, ambele orașe vor fi ridicate la rangul de *colonia*⁹. Tot pe timpul lui Hadrian au devenit municipiile *Carnuntum*, *Mogentiana*, eventual și *Mursella* în Pannonia Superior¹⁰, precum și *Aquincum* și *Cibalae* în Pannonia Inferior¹¹; de asemenea, *Mursa*, în aceeași provincie, devine *colonia Aelia*¹².

Probabil că Hadrian a ajuns în acest timp și în zona Drobetei, cu care ocazie a luat o decizie importantă în ceea ce privește podul de peste Dunăre, opera arhitectului Apollodor din Damasc. Astfel, istoricul Cassius Dio (LXVIII, 13,1-6), după ce face o descriere amănunțită a podului, încheie: „Traian se teme că, după ce îngheață Istrul, să nu se pornească război împotriva romanilor rămași dincolo și construi acest pod, pentru ca transporturile să se facă cu ușurință peste el. Dimpotrivă, lui Hadrian i-a fost teamă că barbarii vor birui străjile acestuia și vor avea trecere lesnicioasă spre Moesia; de aceea, distruse partea de deasupra”¹³.

În realitate, situația militară de la Dunărea de jos nu ar fi justificat această decizie radicală. Un atac dinspre răsărit era de neconceput: din biografia lui Hadrian aflăm că sarmații roxolani au fost repede potoliți, prin mărirea subvențiilor (v. mai sus); de altfel, ținta invaziilor lor a fost totdeauna Dobrogea. Pe de altă parte, un atac al huzigilor în zona Drobetei era puțin probabil, deoarece *limes*-ul Dunării era apărat de castrarele legionare de la Singidunum și Viminacium (care dispuneau și de escadre navale), precum și de numeroasele lagăre auxiliare din zona Porților de Fier. Prin urmare, motivul dezafectării podului a fost mai degrabă de natură personală: invidia împăratului pentru geniul ingineresc al lui Apollodor și dușmănia mai veche față de acesta (vezi Cassius Dio, LXIX, 4).

Desigur, acest act de distrugere a unei opere neasemuite a epocii lui Traian¹⁴ - a cărui amintire mai era legată de tăierea drumului în stâncă de la Cazane¹⁵ și de săparea canalului pentru a ocoli pragurile Dunării de la Porțile de Fier¹⁶ - va fi provocat regretul localnicilor drobetani. Așa stând lucrurile, împăratul a încercat probabil a

⁷ Despre acest oraș, vezi introducerea la IMS, I, p. 31-32; pentru inscripții, vezi IMS, I, 16, 44, 47.

⁸ C.I.I., III, 10495; vezi și 10496: *dec(urio) col(oniae) Aq(uinci), dec(urio) m(unicipii) [Sin]g(iduni)*.

⁹ Pe timpul lui Gordian III, provincia Moesia Superior a obținut dreptul de a bate monedă de bronz, pe al cărui revers figurează legenda *P(rovincia) M(oesia) S(uperior) COL(onia) VIM(inacium)*. Pe de altă parte, *col(onia) Sing.* apare în două inscripții: una nedată (IMS, I, 45), alta abia din anul 287 (IMS, I, 20).

¹⁰ Vezi B. Galsterer-Kröll, *loc. cit.*, p. 124, nr. 351.

¹¹ Vezi: TIR, L 34 Budapeșt, 1968 (s. v.): A. Mócsy, *Pannonia*, în RE Suppl. IX, col. 599; *The Archaeology of Roman Pannonia* (ed. A. Lengyel - G.T.B. Radan), Budapeșt 1980, p. 242

¹² Flins, RE, XVI, col. 674-675; A. Mócsy, RE Suppl. IX, col. 598.

¹³ Introducerea este reprodușă după *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 695.

¹⁴ Despre alte realizări ale epocii împăratului Traian, vezi Hist. Aug., *Hadr.* 9, 1-2.

¹⁵ C.I.I., III, 8267 (= 1699); ILS, 5863.

¹⁶ AI¹, 1973, 475.

compensa impresia defavorabilă produsă de această decizie, prin ridicarea Drobetei la rangul de oraș: *municipium Aelium Hadrianum Drobotense (Drobotensium)*¹⁷. Desigur, promovarea Drobetei la această treaptă era justificată de progresele vieții urbane și de calitatea corpului cetățenesc.

După ce iazigii au fost zdrobiți, Hadrian se îndreaptă spre Roma (unde ajunge în vara anului 118); Dacia este încredințată lui Turbo (Hist. Aug., *Hadr.* 6,8: *Dacia Turboni credita...*), care pune în aplicare decizia imperială de reorganizare a Daciei. După aceea pleacă și el la Roma, unde este numit *praefectus praetorio*, comandantul gărzii imperiale¹⁸.

Curând după aceasta, Dacia romană apare cu structuri administrative și politice modificate. Mai întâi, se constată existența unei provincii *Dacia Superior* (conform unei diplome militare, de proveniență necunoscută, datând din 12 noiembrie 119)¹⁹, cuprinzând bună parte din Dacia traiană. Desemnarea acestei provincii drept „Superioară” („cea de sus”) presupune existența simultană a unei provincii *Dacia Inferior* (aceasta este atestată pentru prima dată într-o diplomă militară datând din 17 iulie 122²⁰; aceasta cuprindea o parte din teritoriile nord-dunărene anexate în 101-102 la Moesia Inferior (estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei, orecum și un mic colț din nord-vestul Munteniei și poate un mic teritoriu din sud-vestul acesteia; cea mai mare parte a Munteniei fusese abandonată încă din 117/118). Denumirile celor două Dacii sunt în raport cu cursul Dunării, ca și în cazul celor două Moesii și al celor două Pannonii. Apoi, în anul 123, este atestată o a treia provincie, *Dacia Porolissensis*²¹, desprinsă din nordul provinciei Dacia: teritoriul aflat la nord de confluența râurilor Mureș și Arieș; dar ea a fost organizată probabil tot în 118, concomitent cu celelate două provincii (*Dacia Superior* și *Dacia Inferior*)²².

Probabil tot acum (iar nu cu ocazia unei pretinse vizite a lui Hadrian în Dacia, în anul 124 sau chiar 123²³) a fost ridicată și Napoca la rangul de *municipium Hadrianum Napocense*²⁴; aici își avea reședința procuratorul-guvernator al Daciei Porolissensis. Tot sub Hadrian a fost probabil ridicată la rangul de *municipium* și Romula, în Dacia Inferioară²⁵.

¹⁷ Vezi referirea la sursele epigrafice în IDR, II, p. 17-18, precum și în articolul nostru din AO (s.n.), 8, 1993, p. 59-

¹⁸ Despre cariera acestui personaj, a se vedea bibliografia citată la nota 3.

¹⁹ RMD, V, 351 (= ILD, 14)

²⁰ RMD, V, 361 (= AÉ, 2002, 1742; ILD, 17).

²¹ Prima atestare epigrafică: diploma de la Urfa (Turcia) din 14 aprilie 123 (Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischem Museum*, Mainz, 2004, p. 64-70, nr. 22; vezi și ILD, 20).

²² Toate datele sunt expuse în cartea noastră *Dacia și Imperiul Roman*, București, 2000, p. 165-166.

²³ D. Tudor, *Călătoriile împăraților Hadrian și Caracalla în Dacia*, București, 1987, p. 56 (pentru Drobeta, vezi p. 45).

²⁴ CIL, III, 6254, 14465.

²⁵ Prima atestare a unui *municipium Romulensium* datează din timpul lui Marcus Aurelius (CIL, III, 753 = 7429; ILS, 1465; IDRE, II, 319); dar o discuție în jurul acestei inscripții ne-a dus la concluzia că ridicarea la această treaptă s-a făcut cu multă probabilitate încă de pe timpul lui Hadrian (C. C. Petolescu, în „Arhivele Olteniei”, S. N., 13, 1998, p. 23-26; vezi și D. Tudor, *Călătoriile*, p. 46).

În Moesia Inferioară, o sursă epigrafică ne informează că așezarea civilă de pe lângă castrul legiunii *XI Claudia* (la Durostorum, în Moesia Inferior) poartă denumirea de *canabae Aeliae*²⁶; mai târziu aici va fi înființat un *municipium Aurelium Durostorum*²⁷.

Un alt oraș s-a dezvoltat în apropierea complexului de comemorativ de la Adamclisi²⁸. Aici, o inscripție din 115-116 menționează o comunitate de *Traianenses Tropaeenses*²⁹; după o serie de învățați, aceasta ar fi dovada că așezarea constituită în apropierea complexului de monumente comemorative era de pe atunci *municipium Traianum Tropaeum*³⁰. Acest statut este atestat de câteva inscripții³¹; cea mai veche databilă este totuși din timpul lui Marcus Aurelius, în care se menționează un *dec(urio) m(unicipii) deceptus a Castabocos Ilvir(atu) suo* (circa a 170)³².

Dar în zona dunăreană împăratul Traian a creat numai colonii (*Colonia Ulpia Oescus*, *Colonia Ulpia Ratiaria*, *Colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa*, *Colonia Ulpia Poetovio*); de asemenea, în Thracia gentiliciul lui Traian însoțește numele unor cetăți (*Ulpia Serdica*, *Ulpia Pautalia*, *Ulpia Nicopolis-ad-Nestum*, *Ulpia Topirus*, *Ulpia Anchialus*, *Ulpia Bizye*; vezi și *Augusta Traiana = Beroe*)³³. După părerea noastră, exprimarea generală *Traianenses Tropaeenses* și mai cu seamă omisiunea statutului de *municipium*, într-o dedicație de pe baza unei statui a împăratului Traian, pledează mai degrabă pentru faptul că așezarea avea doar statut peregrin, numindu-se, simplu, *civitas Traiana Tropaeensium*. Pe de altă parte, prezența *duumviri*-lor în fruntea viitorului municipiu (vezi mai sus) ar arăta că Tropaeum ar fi devenit *municipium* încă pe timpul lui Hadrian (după exemplul municipiilor din Moesia Superior și Dacia create de acest împărat); dar *duumviri* sunt atestați, cum s-a văzut mai sus, și în *municipium Aurelium Durostorum*³⁴. În aceste condiții, nu ne rămâne decât a conchide că Tropaeum a primit statutul de *municipium*.

Din biografia împăratului Hadrian (21,7) mai aflăm că acest împărat a acordat multor orașe cetățenia latină (*Latium multis civitatibus dedit*)³⁵. Aceasta ar putea fi și situația orașelor din provinciile de la Dunărea de Jos³⁶; dar împăratul le-a organizat după modelul coloniilor, având în frunte *duumviri*. Ele vor accede la cetățenia deplină

²⁶ CIL, III, 7474.

²⁷ V. Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum*, în „Rivista di Filologia e di Istruzione Classica”, Torino, 1924 (extras). Vezi R. Vulpe, *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 290; vezi și Emilia Doruțiu-Boilă, în „Dacia” (N. S.), 22, 1978, p. 245-247 (consemnată în AÉ, 1978, 708).

²⁸ R. Vulpe, *Studia Thracologica*, p. 292; întreaga discuție, de la Gr. Tocilescu până în zilele noastre, este consemnată de Al. Barnea în articolul recent publicat în vol. *Dacia Augusti Provincia. Crearea provinciei*, București, 2006, p. 411-415 (edd. Eugen S. Teodor și Ovidiu Țentea).

²⁹ CIL, III, 12470.

³⁰ Vezi B. Galsterer-Kroll, *op. cit.*, p. 123, nr. 337.

³¹ CIL, III, 12473: *bis duumviralis municipii Tropaei*; 14216,6: *duumviralis municipii Tropaei*; vezi și CIL, III, 12465: *duumviri quinquennales*.

³² Im. Popescu, *StCl* 6, 1964, p. 192-199 (AÉ, 1964, 252; IDRE, II, 337).

³³ Vezi B. Galsterer-Kroll, *op. cit.* Vezi și articolul nostru *opera del'imperatore Traiano nel Basso Danubio*, în *Studia historica et theologica. Omagiu profesorului Emilian Popescu*, București-Iași, 1083, p. 100-101.

³⁴ Vezi *supra*, nota 27.

³⁵ Preferința împăratului pentru cetățenia latină rezultă și dintr-un alt pasaj din biografia acestuia (SHA, *Had.*, 19, 1), din care aflăm: „ca împărat, a fost în Etruria pretor, prin orașele latine dictator, edil și duumvir (*per Latina oppida dictator et aedilis et duumvir fuit*)...”.

³⁶ Vezi Romeo Cîrjan, *Tropaeum Traiani. Un municipe de droit latin en Mésie Inférieure ?*, ED, XII, 2004, 1, p. 37-59. Dar Al. Barnea (*loc. cit.*, p. 413) consideră că orașul (municipiul) Tropaeum „a fost fundat ca unul roman”.

abia mai târziu, după promovarea la rangul de *coloniae* (Napoca încă de la Marcus Aurelius, celelalte abia pe timpul lui Septimiu Sever).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- AÉ *L'Année épigraphique*, Paris
 CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin
 IDR *Inscripțiile Daciei Romane*, București
 IDRE C. C. Petolescu, *Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie*, I-II, București, 1996-2000
 ILD *Idem, Inscripții Latine din Dacia*, București, 2005
 ILS H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin
 IMS *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, Belgrad
 PIR *Prosopographia Imperii Romani*, Berlin
 RE *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Berlin
 RMD *Roman Military Diplomas*, I-V, Londra
 StCl *Studii Clasice*, București
 TIR *Tabula Imperii Romani*
 ZPE *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bonn

LA POLITIQUE MUNICIPALE DE L'EMPEREUR HADRIEN AU BAS-DANUBE *Résumé*

L'auteur présente les villes (*municipia*) créées par l'empereur Hadrien en Mésie Supérieure (*Viminacium*, *Singidunum*) et en Dacie (*Drobeta* et *Napoca* en Dacie Supérieure, éventuellement aussi *Romula* en Dacie Inférieure). En échanges, les municipes de *Durostorum* et *Tropaeum*, en Mésie Inférieure, sont l'oeuvre de l'empereur Marc Aurèle.